

MED KNJIGAMI

OB TETRALOGIJI MISKA KRANJCA. Čeprav na Slovenskem že od osvoboditve dalje leto za letom prihajajo na svetlo prozna dela s tematiko narodnoosvobodilnega boja, je vendarle treba priznati, da v slovenski literaturi odnos do te teme še ni do kraja razčiščen. To pa zadeva tako pisateljsko oživljanje preteklih dogodkov kakor tudi literarno kritiko, ki naj bi presojala razmerje med časom in njega umetniško upodobitvijo. Zdi se, kot da je bil osvobodilni boj Slovencev med zadnjo vojno spričo naše siceršnje nacionalne pasivnosti že sam po sebi take monumentalne narave ter da je prišel na oder naše zgodovine tako nepričakovano in tako izven bistva slovenskega nacionalnega karakterja, da ga oko umetnika, pa naj je sam v boju sodeloval ali ne, še dvajset let po osvoboditvi ne more zaobseči v vsej njegovi polnosti doživljanja in človeških usod. Naša proza, nanašajoča se na temo revolucije, se je nemara prav zaradi njene enkratnosti in heroičnosti toliko časa zadrževala na platformi neproblemskega črno-belega opisovanja, idealiziranja, čustvene patetike ter se spuščala v psihološke detajle posameznikov oziroma medsebojnih človeških odnosov, ne da bi pri tem skušala v širših dimenzijah zajeti usodnost, pomen in ozadje štiriletnega boja ali prikazati težki in zapleteni proces slovenskega nacionalnega in socialnega osveščanja. Zdi se, kot da bi si naša proza sama v sebi ustvarjala sliko osvobodilnega boja ter jo v različnih variantah in podrobnostih, barvah in odtenkih posredovala sodobnikom in zanamcem, videti je, kot da bi bila njena glavna naloga v tem, da iluzije iz tistih časov v potenceirani obliki razpotegne na prihodnost. Slovenska kritika ob taki partizanski prozi večkrat ni imela početi kaj drugega kot to, da je razsojala o posrečenosti ali neposrečenosti posameznih likov, o večji ali manjši prepričljivosti fabule, o bolj ali manj poglobljenem psihologiziranju, o estetski ustreznosti, o pisateljevem odnosu do snovi, ni pa imela zadostne prilike in bržkone tudi ne dovolj trdne volje, da bi se poglobljala v razmerje med ustvarjeno literarno sliko partizanstva in bistvom dogodkov izpred dvajsetih let. Instinktivno pa je naša literarna kritika in z njo vsa slovenska kulturna javnost čutila, da bi bilo treba obdobje štiriletnega osvobodilnega boja, ko je slovenstvo bolj kot kdajkoli prej v zgodovini afirmiralo svojo nacionalnost, oblikovati v širših literarnih zamahih, podoživljati brez vsake patetične navlake ter spričo vedno večje časovne distance tudi v literaturi ustvarjati stvarno podobo naše vojne v času drugega svetovnega požara. To čutenje oziroma to pričakovanje je bilo povsem upravičeno, izviralo je ne samo iz zavesti o veličini in enkratnosti te slovenske vojne, ampak tudi iz že dovolj znanega dejstva, da vsak velik zgodovinski dogodek prej ali slej doživi svojo veliko upodobitev tudi v umetnosti. Primerov niti ni treba navajati; dovolj jih najdemo v starejši zgodovini, mnogo nam jih nudi že svetovna književnost zadnjih dvajsetih let. Slovenska javnost je bila mnenja, da je že dozorel čas za tak »veliki tekst« ali za tako veliko »epopejo narodnoosvobodilnega boja« ali kakorkoli že hočemo imenovati literarno delo, ki naj bi po svoji zgodovinski širini ter doživljajski globini realistično prikazalo čas štiriletnega boja in našega človeka v njem.

Nemara je med drugim prav to pričakovanje javnosti spodbudilo pisatelja Miška Kranjca, da se je lotil svoje obširne tetralogije o pohodu štirinajste

divizije na Štajersko.* Vendar pa se tudi Kranjec v tej široki poemi ni mogel otresti vseh dosedanjih značilnosti partizanske proze, vse tiste romantičnosti v prikazovanju ljudi in razmer iz vojnih časov, ki jo je do neke mere tudi sam začel s svojim prvim partizanskim romanom *Pesem gora* pred skoraj dvajsetimi leti in kakršna je do danes v različnih oblikovnih in vsebinskih variantah postala že tradicija. Kot bom skušal prepričati v nadaljnjem svojem izvajanju, se tudi Kranjec še ni povsem mogel odtrgati od tiste literarne podobe partizanstva in udeležencev tega gibanja, kakršna se je skozi številne tekste na temo osvobodilnega boja oblikovala skoraj dvajset let, čeprav njegova tetralogija zaobsega toliko zgodovinskih dejstev in toliko dokumentarnega gradiva kot do sedaj še nobeno naše literarno delo, nanašajoče se na obdobje naše nacionalne vojne.

Kranjčeva epopeja o pohodu štirinajste divizije na Štajersko je vsekakor veliko, široko zasnovano ter skrbno pripravljeno delo. Avtor prav z vestnostjo zgodovinarja opisuje v njej vse važnejše partizanske boje na Notranjskem in Dolenjskem od poletja 1943 dalje, v drugem delu z naslovom *Bele so vse poti* pa se njegovo pisanje osredotoči na štirinajstvo divizijo, ki je imela namen s pohodom na Štajersko močnejše zrevolucionirati tudi ta del Slovenije. Divizija v znanem pohodu preko Hrvaške pride na Štajersko, kjer neprestano doživlja hude boje, obkoljevanja, izvaja uspešne prodore sovražnikovih obročev. Ob koncu nemške ofenzive je zdecimirana, izmučena ter brez municije, a je obstala kot divizija in v tem je njena poglavitna zmaga. Ves ta pogumni pohod Kranjec popisuje z mnogimi strateškimi podrobnostmi, podoba je, da je pri tem uporabljal avtentične vire in tako mu je uspelo ustvariti dokaj prepričljivo sliko te zgodovinske akcije. Brez dvoma je roman s te dokumentarne plati dosegel vsa pričakovanja, še več, v popisovanju najhujših bojov in partizanskega trpljenja sta se objektivni kronist in umetnik združila v takšno skladno celoto, kakršna je vredna največjega umetniškega peresa.

Treba pa je priznati, da pisatelj ni vseskozi ostal na tej višini oziroma pri tej skladnosti kronista in umetnika. Kaže, kot da je zmoglo samo največje človeško doživetje iztrgati iz pisatelja zadostno silo umetniškega oblikovanja, takšno doživetje kot je boj s poslednjimi naboji, ko človek preneha biti politično bitje, ampak ostaja še človek z neuničljivo bojno moralno in s strahom pred smrtjo, ali takšno, ko se človek kot preganjalec in človek kot preganjanec pokažeta v svoji prvobitni, najstrahotnejši podobi. Kakor hitro pa v romanu popusti ta skrajna doživljajska napetost, kakor hitro se pisatelj umakne iz te občečloveškosti in prvobitnosti v lastno razsojanje ter v politično konfrontiranje obeh vojskujočih se taborov, že postaja slika njegovega partizanstva bolj papirnata, nedognana in že se tudi začne razbijati skladnost zgodovinarja in umetnosti. Brž ko Kranjec zaide v direktno poveljevanje ter idealiziranje partizanstva in v smešenje sovražnika, se že njegovo pisanje samo po sebi degradira v take vrste propagandno prozo, kakršna je bila nujna in umestna v času boja in tik po revoluciji, ko so bili politični cilji daleč bolj važni od umetniških sredstev, ko je bila parola spričo krčevitosti časa in razmer še potrebna ter tudi učinkovita. Danes pa je taka proza le še anahronizem. Tako pisatelj v reportažnem delu romana često pristane na takem neproblemskem opisovanju partizanstva, kakršno čas zavrača tem bolj, čim bolj se oddaljuje

* Miško Kranjec, *Za svetlimi obzorji*, izdala Državna založba Slovenije, oprema Marijan Rupar.

od obravnavanega zgodovinskega dogajanja, in kakršno bi v tem procesu oddaljevanja moral čedalje bolj zavračati tudi umetnik, ki naj bi v nekih preteklih dogodkih iskal predvsem globlje silnice vsega tega, odpiral nove, doslej neznane aspekte v zvezi z notranjim razvojem nekih večjih zgodovinskih konfliktov, v tem primeru naše osvobodilne vojne. Kranjčev obširni roman nam tedaj o partizanskih bojih na Slovenskem in še posebej o pohodu štiri-najste divizije na Štajersko prinaša sicer neko zgodovinsko podobo, polno zanimivih in premalo znanih dejstev, ne prinaša pa nam dosti novih, občečloveških umetniških spoznanj ob tem boju in pohodu; ne prinaša pač zato, ker roman po svoji spoznavni plati preveč ostaja na platformi že znanih političnih postavk: da so bili partizani mladi, pogumni in veseli fantje, ki so se borili za domovino in za nov svet, ustaši krvoločni klavci, Nemci naduti Hitlerjevi hlapci in podobno. Vsemu temu v načelu seveda ni mogoče oporekati, le umetnik se s temi utrjenimi normami pri karakteriziranju obeh nasprotnih taborov ne bi smel zadovoljevati. Moral bi namreč osebno prizadetost, ki izvira še iz vojnih časov, oziroma iz udeležbe v tem boju, ter lastno politično pripadnost bolj puščati v ozadju ter ju ne deklarativno izražati, pač pa ju neopazneje prilivati v strugo občečloveške etične, karakterološke in svetovno-nazorske problematike.

Ob vsej tej dokumentarni in miselni podobi Kranjčeve tetralogije se postavlja pred nas eno bistvenih vprašanj naše partizanske proze: ali se je čas že toliko odmaknil od dogodkov na Slovenskem v zadnji vojni, da bi umetnik, ki hoče to zgodovinsko obdobje zaobjeti v vseh njegovih prvinskih elementih, mogel v sebi razčistiti razmerje med lastno politično-moralno ogorčenostjo ter nepristranskim odnosom do snovi, razmerje med osebno izpovedjo in objektivno pripovedjo ter tako ustvariti skladen zgodovinski tekst, ki bi prešel naš nacionalni in časovni okvir? Odgovor na to vprašanje bi pravzaprav morala dati umetnost sama, a vendar vse kaže, da še danes v tej vrsti proze spričo njene tesne navezanosti na našo polpreteklo literarno tradicijo prevladuje čustveni in nacionalno-politični aspekt nad občečloveškim in da oba še ne najdeta pravega razmerja, četudi je zavestno hotenje dostikrat drugačno. Ta zadnja ugotovitev velja tudi za tetralogijo Miška Kranjca. Zavestno je pisatelj vnesel v sovražne vrste pozitiven lik nemškega vojaka, ki ga njegova človečanska morala potiska v naročje partizanov, in prav tako zavestno je med partizani našel tip malomeščanskega individualista z zločinskimi nagnjenji, a te posamezne *ad hoc* konstruirane izjeme še ne morejo uspešno prebijati tistih shematičnih lupin, v katere je pisatelj v smislu svoje čustvene prizadetosti in politične linije zaprl junake svojega romana. Takó moralna fiziognomija oseb iz obeh vojskujočih se taborov navzlic tem izjemam ostaja dokaj jasna, neproblemska, celoten tekst pa po svoji miselni osnovi v veliki meri potrjuje potrebo po še večji časovni distanci med enkratnim zgodovinskim dogodkom in enkratno, tak dogodek obravnavajočo epopejo.

Posebno pozornost v Kranjčevi tetralogiji zasluži nje fabulativna plat, ki se do sedaj, v prvih dveh delih, na široko razrašča in prepleta med zgodovinskimi dogodki. Nemara je v takem velikopoteznem tekstu, kot je roman *Za svetlimi obzorji*, še najtežje skomponirati fabulo tako, da bi se ta organsko vraščala v dano zgodovinsko situacijo. Fabula v njenem pravem pomenu besede more biti naslonjena le na osebe, ki so zrastle iz pisateljeve domišljije in ki so potemtakem v vsem dejanju in nehanju posrednik avtorjevih spoznanj.

Če so te osebe dovolj časovno obarvane oziroma če so bolj ali manj nosilci različnih tokov in miselnih smeri v določenem času, potem se fabula že sama po sebi organsko spaja z razmerami in dogodki, čim bolj pa je taka oseba plod pisateljeve lastne miselne kombinacije, tem večja je nevarnost za neskladje med njo in zgodovinsko osnovo teksta. V najboljšem literarnem delu take vrste pravzaprav ne bi smelo biti nobene bistvene razlike med osebami, ki so resnično živele, in pa tistimi, ki jih je spravila na prizorišče pisateljeva domišljija. Naj vzamemo za primer nekoliko med seboj oddaljeni postavi Kutuzova iz *Vojne in miru* ter Grigorija Melehova iz *Tihega Dona* in videli bomo, da sta si kljub njih »zgodovinskosti« in »nezgodovinskosti«, kljub časovni oddaljenosti ter kljub različnim družbeno-idejnim situacijam ter končno navzlic različnim ciljem, za katere se bojujeta, neverjetno podobna. Oba sta zrasla iz razmer, oba sta polnokrvna predstavnika določenih tendenc v svojem času, oba nosita na sebi širše poteze ljudskega značaja. Pri takih osebnostih ni več in ne more biti več neskladja med tem, kar je zgodovinsko in kar ni, individualne usode, takšne ali drugačne, se neopazno prelivajo v tok zgodovinskega dogajanja.

Miško Kranjec je v tetralogijo vpletel dve ali celo tri vrste »svojih« ljudi. Prvi so udeleženci pohoda, precej enostavno risani kot izraziti domoljubi in predani boreci, tudi njihova ljubezenska doživljanja so brez pravega razvoja in dokaj prisiljeno padajo v močna doživetja bojev in smrti, njih meditiranje je marsikdaj papirnato ter trdno postavljeno na temelje pisateljeve ideološke orientacije; drugi so pripadniki nemškega ali izdajalskega tabora, ki se v nekaterih primerih počasi trgajo iz njega, v glavnem pa so to deklasiranci z zločinskimi težnjami, katerih vera v karkoli je že do konca omajana in jim vojna ter pobijanje postaja že samo sebi namen; tretje vojni dogodki šele grabijo v svoj vrtinec in vsi ti se bodo verjetno spričo svojih pozitivnih moralnih kvalitiet prej ali slej priključili narodnoosvobodilnemu gibanju. Od vseh teh ljudi je pisatelj največ pozornosti posvetil prav drugi skupini; to so glavni nosilci fabule, vendar pa so po svoji pojavnosti in po svojih težnjah najslabše vraščeni v konglomerat takratnega dogajanja, pač pa izstopajo kot individualne, čisto literarne osebnosti, to pa zategadelj, ker ne nosijo na sebi nikakršnih »širših« potez splošnega čustvovanja, ker niso rezultati pisateljevega ontološkega spoznavanja, skratka, niso zrasli naravnost iz razmer, ampak je njih aktivna prisotnost kot zviška vržena na oder narodnoosvobodilnega boja. Prav pri teh osebah se vraščanje nezgodovinske fabule v dramatičnost partizanskega pohoda na Štajersko najbolj zatika in najbrž ni slučaj, da se pisatelj čedalje redkeje in kakor nerad vrača k njim. Resda je za kakršnekoli trditve o razpletu fabule še prezgodaj, saj sta pred nami še dva dela tetralogije, a ves dosedANJI zaplet dela vtis, kot da bi pohod štirinajste in fabula romana venomer silila vsak na svojo stran, le pisateljeva sila ju drži še v neki vzporednosti.

Vsa zgodba romana kaže očitno težnjo po tem, prikazati osvobodilni boj skozi oči najbolj preprostega slovenskega človeka. Druga, nadvse pomembna in tudi zahtevna pisateljeva namera pa je v okviru domače vojnne razrešiti problem ljudskega osveščanja iz konservativnosti in tradicionalne slovenske pasivnosti v smer revolucionarno-nacionalnega aktivizma ali vsaj močnejše domovinske ljubezni. Takšno osveščanje je v času, kot je bila štiriletna doba revolucije pri nas, dokaj zamotana zadeva, je splet najrazličnejših svetovno-nazorskih trenj, moralnega beganja in iskanja. Ljudje, ki niso politiki, ampak

so zagledani le v ozek svet svoje osebne sreče, so v takšnih važnih zgodovinskih prelomnicah nujno razpeti med vrednostjo pridobljenih eksistenčnih dobrin ter veličino novih, svet spreminjajočih idej, ki segajo preko majhnega osebnega sveta ter preko veljavnih medčloveških odnosov. Za osebe romana, s katerimi hoče pisatelj predstaviti težak proces tega prehajanja od osebnega k splošnemu, od tradicije k novemu, je spet izredno pomembna tista koncentracija splošnejšega mišljenja in čustvovanja, o kateri je bilo govora že ob problemu zgodovinske in nezgodovinske skladnosti. Če je namreč taka oseba iztrgana iz nekih splošnejših teženj, potem tudi ni več umetniško prepričljiva, je le še plod že omenjene pisateljve lastne miselne kombinacije. Miško Kranjec je že v zasnovi svoje tetralogije postavil v ospredje nekaj oseb — glavna od teh je Jelo Ovsenikov —, ki so jih sicer trenutne situacije vrgle med nasprotnike osvobodilnega boja, ki pa je v njih še vedno nekje skrit smisel za pozitivne človeške vrednote. Očitno je imel namen na njih razrešiti ta zapleteni proces ljudskega beganja in postopnega osveščanja, vendar jih je le preveč po svoje skonstruiral, jih le premalo miselno ter nazorsko opredelil ter je premalo prodrl v elementarne nagibe njihovega ravnanja, da bi mogel z njimi prepričljivo inkarnirati vse te procese. Sicer pa je ob drugem delu tetralogije še težko zatrdno sklepati o pisateljvih namenih in ravno nadaljnji razvoj Ovsenikovega Jela, za katerega je na začetku kazalo, da mu je pisatelj namenil važno vlogo v široki galeriji oseb, je dokaj skrivnosten, zavit v meglo nadaljnega fabulativnega razpleta. Konkretnije in tudi z manjšo kompliciranostjo pisatelj prikazuje prebujanje nacionalnih čustev pri bolj preprostih ljudeh, ki še od strani spremljajo vojne dogodke, ki niso toliko vsebinsko poudarjeni, pa so nemara prav zaradi tega ostali živi ljudje, naravni in originalni, in prav pri teh se problem osveščanja zadovoljiveje rešuje. Tu pisatelj ne sega tako visoko, ostal je pri miselnosti in usodah majhnih, nepomembnih ljudi in ravno pri takih je bil Kranjec že vedno najmočnejši.

Kranjčeva tetralogija *Za svetlimi obzorji* je za zdaj centralno literarno delo iz našega narodnoosvobodilnega boja, je v pravem pomenu besede naš »veliki tekst«, morda celo preobširen in preveč obremenjen s podrobnostmi in z dolgoveznimi dialogi. Mnoga poglavja pa so naravnost nepozabno napisana. In kar bo še velika vrednost knjige: v njej bomo spoznali zgodovino narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem in zgodovino pohoda štirinajste divizije na Štajersko v takih podrobnostih, tako kompleksno, tako neposredno in na tak pristopen način, kot nam tega ne bi mogli nuditi zgodovinski spisi kakršne koli vrste.

Jože Šiferer

ŠTIRI KNJIGE VERZOV. Samo po golem naključju obravnavam skupaj knjige pesnikov Franceta Kosmača, Janeza Menarta in Daneta Zajca, zakaj po osnovnih doživljajskih izhodiščih in po izraznih sredstvih se ti trije pesniki med seboj tako razlikujejo, da bi pri njih človek le s težavo našel kako važnejšo skupno črto. Tudi po tematiki bi med pričujočimi knjigami težko odkrili kakšne značilne skupne elemente. Primerjali bi lahko kvečjemu razlike. Za sodobno slovensko poezijo je značilna množica prizadevanj, ki so po vsebini in obliki zelo raznolična. V tem sestavku bom poskušal v skopih obrisih očrtati nekatere važnejše poteze treh izredno svojevrstnih pesniških svetov po gradivu, ki ga prinašajo zadnje štiri knjige njihovih tvorcev.